

KALÓ JÓZSEF
**Szombathelyi Ferenc
 és a galíciai deportálás**

Szombathelyi Ferenc 1941. szeptember 6. és 1944. április 19. között állt a m. kir. Honvéd Vezérkar élén, így a második világháború alatt ő volt a leghosszabb ideig működő magyar vezérkarfőnök. Ehhez az időszakhoz a magyar történelem olyan fontos eseményei kapcsolódnak, mint a 2. magyar hadsereg frontra küldése és pusztulása, a délvidéki vérengzés vagy Magyarország német megszállása. Háború utáni felelősségre vonásának legfőbb oka korábbi vezérkarfőnöki működése volt, s vádlói azt kívánták bizonyítani, hogy a sok ezer ember halálát és az ország anyagi tönkretételét okozó események nem Szombathelyitől függetlenül következtek be, hanem ő ezeknek aktív cselekvője, előidézője és egyik fő irányítója volt. Ezen kívül súlyos bűn volt szemükben a vezérkar főnökének különbírósága, melyet elsősorban a kommunisták ellen létrehozott hatalmi terrorgépezetnek tekintettek. Ebből az álláspontból kiindulva kívánták őt a háború után meginduló népbírósi perekben a legfőbb háborús bűnösök közé sorolni.

Szombathelyi Ferenc ügyében első fokon a Budapesti Népbírósi Járás el dr. Molnár László tanácsvezető bíró vezetésével, az ítélethirdetésre NB. XX. 653/1946/7. szám alatt 1946. március 30-án került sor, és Szombathelyit bűnösnek találták a Nbr. 15.§-ának 1. és 3. pontjában meghatározott népellenes büntettekben, valamint a Btk. 478.§-ában meghatározott hivatali hatalommal való visszaélés büntetében. A népbírósi ezért össz-büntetésként tíz évi fegyházra mint főbüntetésre ítélte. A háborús büntett vádja alól azonban a vezérkar volt főnöke felmentést nyert. Ez az ítélet a védőügyvéd visszaemlékezése és a tanácskozási jegyzőkönyv tükrében válik igazán érdekessé: dr. Kardos János visszaemlékezése szerint a tárgyalások szüneteiben a bíróság tagjai és maga a népbírósi¹ is többször is biztosították őt és Szombathelyit teljes együttérzésükről, pártkülönbség nélkül. A tanácskozási jegyzőkönyv tanúsága szerint a népbírósi egyhangúlag nyilvánították bűnösnek Szombathelyit a népellenes büntettekben és a hivatali bűnpár-

tolás büntetében, valamint egyhangúlag mentették fel a háborús büntettek vádja alól. A büntetés mértékét illetően azonban a Független Kisgazdapárt, a Polgári Demokrata Párt és a Nemzeti Parasztpárt által delegált tanácsstagok hat évi, míg a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt és a Szakszervezetek Országos Tanácsa delegáltjai tíz évi fegyházbüntetést javasoltak, így a szavazategyenlőség miatt dr. Molnár László tanácsvezető bírónak kellett döntenie.²

A Budapesti Népbírósi Járás ítélete ellen a népbírósi a vádtól eltérő minősítés és a büntetés súlyosbítása végett, Szombathelyi és védője pedig a felmentés és a büntetés enyhítése érdekében fellebbezett, minek következtében az ügy a Népbírósi Országos Tanácsa (NOT) elé került. Közben erős támadások érték a népbírósi munkáját a baloldali sajtó részéről, s a színpadok mögött a politikai erők is megmozdultak. Az 1946. május 22-én a NOT I. 3162/1946/11. szám alatt dr. Bojta Béla vezetésével hozott ítélet az elsőfokú ítélet Szombathelyit felmentő egyes részeit megváltoztatta. Szombathelyinek a Kárpát-csoport parancsnokaként tanúsított magatartását, az 1941. szeptemberi németekkel történt tárgyalást, a 2. magyar hadsereg maradványainak hazahozatalával, a Szerbiába küldendő megszálló csapatokkal, az északkeleti Kárpátok védelmi vonalának kiépítésével és a vkf. különbírósági nyomozhatóságai által elkövetett atrocitásokkal kapcsolatosan emelt vád szerinti tényeket nem értékelte bűncselekményként, de az összes többi vádpontban bűnösnek mondta ki Szombathelyit, s ezért főbüntetésül életfogytiglani fegyházra ítélte. A tanácskozási jegyzőkönyv szerint a vádlott bűnösségét egyhangúlag állapították meg a tanács tagjai, a büntetés mértékét illetően azonban itt is eltérés mutatkozott: a Magyar Kommunista Párt és a Polgári Demokrata Párt delegáltjai golyó általi halálbüntetés kiszabását, a Nemzeti Parasztpárt tizenöt évi fegyházbüntetést, a Független Kisgazdapárt és a Szociáldemokrata Párt delegáltjai pedig életfogytig tartó fegyházbüntetés kiszabását indítványozták. Végül szótöbbséggel határoztak a fenti ítélet mellett. Az ítélet indoklásában a bíróság egyedülálló módon arra hivatkozott, hogy azért nem hoztak halálos ítéletet, mert korábban erre vonatkozó hírek láttak napvilágot, s az életfogytiglani büntetéssel kívánták bizonyítani függetlenségüket.³

1 dr. Szöllösi Lóránt népbírósi. A védőügyvéd visszaemlékezése szerint egyébként „az ügyben Kádár Jánosnak kellett volna politikai ügyésznek lennie, de valami előttem ma sem ismeretes okból elmaradt a tárgyalásról.”

2 Hadtörténelmi Levéltár (HL) Personalia: dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka; Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (ÁBTL) V-101594/1.

3 Dr. Kardos János visszaemlékezésében azt írja, Bojta Béla évekkel később közölte vele, hogy amikor a szociáldemokrata párt és a kommunista párt egyesülése után elveszítette állását és a pártból is kizárták, indoklással a Szombathelyi-perre hivatkoztak. Ebben a beszélgetésben azt is megjegyezte Bojta, hogy Szombathelyit valóban halálra kellett volna ítélnie, mégpedig az 1944. március 19-ig bekövetkezett zsidóellenes visszaélések miatt, tárgyi felelősség alapján, mert ezekért más országos tényező nem tételt felelőssé. Ez a mondat jelen tanulmányunk tárgyát figyelembe véve (is) igen különös megállapításnak tekinthető!

A jogerős ítélet meghozatala után a NOT-ot is súlyos támadásokkal illette a sajtó a halálos ítélet elmaradása miatt. Feltételezhetően ettől a politikai nyomástól nem függetlenül került sor az igazságügyminiszter részéről Szombathelyi Ferenc kiadatására a jugoszláv hatóságoknak.⁴ A baloldali sajtó kimondottan utalt is arra, hogy a Jugoszláviában meghozandó halálos ítélettől várják a magyar népbíróság hibáinak kijavítását, Magyarország becsületének helyreállítását. Szombathelyi Ferencet végül 1946. október 30-án a Vajdasági Legfelsőbb Bíróság golyó általi halálra ítélte, s a végrehajtás időpontjául 1946. november 4. délután négy órát jelölték meg, a péterváradi erődben.⁵

Jelen tanulmányomban Szombathelyi Ferenc vezérkarfőnöki működésének egy korai, egészen kis szeletére kívánok rávilágítani, amelyhez kapcsolódik korábbi Kárpát-csoport parancsnoki működése is. Ebben az időszakban zajlott több ezer magyarországi zsidó Galíciába deportálása, amely akcióról, annak szereplőiről és végrehajtásának módjáról ma is vita folyik a történészek között. Magam nem kutattam részletesen a deportálás történetét,⁶ azonban néhány fontos adalékkal szolgálhatok a pontosabb megismerés érdekében Szombathelyi Ferencnek a deportálással kapcsolatos tevékenységének bemutatásával.

Megítélésem szerint Szombathelyi Ferenc minden ellentmondásosságával együtt a zsidókérdéshez liberálisan⁷ viszonyuló tisztek közé tartozott, még akkor is, ha a korszellem előtt bizonyos esetekben maga is meghajolt. Ez az ellentmondásosság figyelhető meg a galíciai deportálásokban játszott szerepénél is.

4 Dr. Kardos János az igazságügy-minisztériumban azt a nem hivatalos értesülést szerezte, hogy a külügyminisztérium ellenzése dacára intézkedett Szombathelyi kiadatásáról az igazságügyminiszter.

5 Kivégzésének pontos körülményei nem ismertek, számos infernális változat kering a köztudatban, melyek közül a karóba húzás a legelterjedtebb. Tény az, hogy Szombathelyi Ferenc jugoszláviai perének iratai a mai napig nem kutathatók teljes mértékben. 2003-ban én magam is kísérletet tettem a Vajdasági Levéltárban és a Vajdasági Történelmi Múzeumban a perrel kapcsolatos összes fellelhető irat megszerzésére, azonban csak részben jártam sikerrel.

6 A témára vonatkozóan lásd: Karsai László: *Holokauszt*. Pannonica Kiadó, 2001. 228–232. o.; Randolph L. Braham: *A magyar holocaust*. Gondolat, Budapest, 1988. I. k. 169–174. o.; Randolph L. Braham: *A népiértés politikája*. Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1997. I. k. 197–206. o.; Stark Tamás: *Magyarország második világháborús embervesztése*. Budapest, 1989. 27–29. o.

7 Ő maga használja ezt a kifejezést.

8 Az ügy alapját képező esemény röviden a következőképpen foglalható össze: a feljelentést Kassán csendőrtisztek tették Szombathelyi ellen, azzal gyanúsítva, hogy zsidókat ment fel a katonai szolgálat alól. Történt ugyanis, hogy a kassai VIII. hadtest asszonyai a helyőrség tisztikarának adományából karácsonyi ünnepséget és gyűjtést rendeztek szegény sorsú gyermekek számára. Több helyi kereskedő ajándékképpen hozzájárult a segítyezéshez. Az egyik zsidó kereske-

A Szovjetunió ellen meginduló magyar hadműveletek kezdetén Szombathelyi Ferenc (ekkor a kassai VIII. hadtest és a Szovjetunió ellen felvonuló Kárpát-csoport parancsnoka) ellen zsidószabadítás⁸ címén eljárás indult, s az ügy annyira sürgős volt a vezérkarnak, hogy az ekkor Kőrösmezőn állomásozó Kárpát-csoport parancsnokságra a Honvéd Vezérkar főnökének ügyészségétől egy hadbíró főhadnagyot küldtek, aki ki is hallgatta Szombathelyit. Az ügy hamar lezárult, mert Szombathelyi nyugdíjaztatását kérte, Werth Henrik (a Honvéd Vezérkar főnöke) azonban ehhez nem volt hajlandó hozzájárulni, hanem levelében dicséző jelzőkkel halmozta el Szombathelyit, kiemelte kiváló katonai tulajdonságait, s személyét a mostani háborús állapotban nélkülözhetetlennek nevezte.⁹

Szombathelyinek a galíciai deportálással kapcsolatos felelősségéről onnantól beszélhetünk, amikor 1941. július 7-én Werth utasította Szombathelyit mint a Kárpát-csoport parancsnokát, hogy a Kárpátaljai Terület Kormányzói Hivatalával tárgyalja meg a nem magyar állampolgárságú zsidók Galíciába telepítésének részleteit, s ezt ő július 15-éig meg is tette.¹⁰ Július 9-én László Dezső, a Honvéd Vezérkar hadművelési csoportfőnöke hívta fel Szombathelyi figyelmét arra, hogy a megszállt volt szovjet területeket sokáig szeretnék a kezükben tartani: a zsákmányolt anyagokat legyen idő hazaszállítani, valamint azért, hogy „erre a területre a nem kívánatos honi elemeket, zsidókat és ukránokat áttelepíthessük.” László mondataiból kiderül, hogy mindezt a vezérkar főnöke és a honvédelmi miniszter intenciói alapján közli.¹¹ Július 14-én a Kárpát-csoport parancsnokság kétségeit fejezte ki a terv végrehajtásával kapcsolatban,

dő különösen bőkezű adományozó volt, s a karácsonyi ünnepség után Szombathelyiné (született Bérczy Borbála Katalin, Szombathelyivel 1920. július 2-án kötött házasságot, lásd: HL Szombathelyi Ferenc tiszti személyi anyaga, 3137/1890) levelet kapott ettől a kereskedőtől, melyben kérte a helyőrségi kórházban tüdőbajjal fekvő munkaszolgálatos fiának katonai szolgálat alól való mentesítését. A levelet Szombathelyiné Lieszkovszky Pálnak, Szombathelyi személyi segédtszjtjének adta át, aki továbbította az illetékes állomástisztnak, ő pedig a kórház parancsnokának, s mivel az illető valóban beteg volt, mentesítést kapott. A dolognak híre ment, és háttérben Szombathelyi neve szerepelt. Szombathelyi szerint ez a feljelentés annak volt köszönhető, hogy korábban Tiszakirván felszámoltatta a csendőrökkel az általuk létrehozott táborn, melyben több száz olyan személyt tartottak őrizet alatt, akiket a cseh uralom idején elkövetett magyarellenes cselekményekkel vádoltak. Ezen túlmenően pedig jelentést írt a csendőrségről, melyben azt állította, hogy kegyetlenek és gyávák. ÁBTL V-101594/1; HL Tanulmánygyűjtemény (TGY) 2833 Lieszkovszky Pál huszár ezredes visszaemlékezése; Budapest Főváros Levéltára (BFL): Szálasi Ferenc népbírósági anyaga, Szombathelyi Ferenc feljegyzése 7137 (itt Szombathelyi 1940-re teszi a zsidószabadítás címén történt feljelentést).

9 HL TGY 2833.

10 Karsai: i. m. 228–229. o.

11 HL M. kir. gyorshadtest, Kárpát-csoport. 1. doboz 1/1. 203. o.

s azt javasolta a vezérkarnak, kérjék ki a németek véleményét, még „mielőtt ezen nagyszabású és hosszabb ideig tartó műveletbe belekezdenének”, hiszen a magyar királyi honvédség által megszállt terület katonai igazgatását a németek mielőbb átveszik, s ekkor „a zsidóknak a tervezett áttelepítése esetleg akadályba ütközhet, vagy talán nem találkozik a németek helyeslésével. [...] Itteni vélemény szerint azon zsidók áttelepítése, akik magyar állampolgársággal nem rendelkeznek, s az oroszok őket vissza nem fogadták, immár végrehajtható lesz. Ezek száma körülbelül kétezer, kérdés azonban, hogy a többi nem kívánatos elem áttelepítése lehetséges lesz-e a nagy számukra és a németekre való tekintettel.”¹² A jelentésből nem derül ki, hogy Szombathelyit a feladat nehézsége készítette-e akadékoskodásra vagy pedig emberiességi okokból próbálta mérsékelni a vezérkar főnökének nagyszabású elképzeléseit, azonban későbbi döntései alapján ez utóbbit feltételezhetjük. Azt sem tudjuk, hogy a németekkel végül megtörtént-e a kívánt egyeztetés, az viszont tény, hogy az első szállítmány már július 17-én megérkezett,¹³ s az is, hogy végül valóban vezetett német tiltakozáshoz a magyar akció.¹⁴ Ennyiben tehát Szombathelyinek lett igaza.

Valószínűsíthetően a galíciai deportálás és a deportáltak kivégzése került szóba Szombathelyinek egyik háború utáni kihallgatásán.¹⁵ Sajnos a jegyzőkönyv töredékes, annyi azonban mégis kibogozható belőle, hogy Szombathelyi elismeri, segédkezett a deportáltak szállításában, de kizárólag segítő szándékkal, hogy „ne kelljen nekik a hosszú utat gyalog megtenni”, valamint kijelenti, hogy „addig amíg én ott voltam, ezeknek a zsidóknak semmi bajuk nem történt. Magam gondoskodtam az elszállásolásukról a faluban lévő zsidó családoknál.” Kihallgatói kérdéséből azt is megtudjuk, dálnoki Miklós Béla¹⁶ azzal vádolta meg Szombathelyit, hogy utasítást kapott tőle, miszerint „50 tehergépkocsival szállítsa oda a németeknek a zsidókat, hogy végezhessenek velük.” Szombathelyi ezt a vádat annak tulajdo-

nítja, hogy Miklós Béla vagy nem emlékszik pontosan az eseményekre, vagy most akar bosszút állni rajta egyrészt azért, mert a Tatár-hágónál volt egy összekülönbözésük, másrészt pedig, mert nyíltan megmondta neki, ellenezte főhadsegédi kinevezését. Sőt azt is hozzáteszi: „Lehet, hogy ezt ő maga csinálta, és most rám akarja tolni az egészet.” Ezt a pár töredékes mondatot kivéve a perben egyetlen egyszer sem került szóba Szombathelyinek a galíciai deportálásban játszott szerepe.

Szombathelyi viszonyát az igazgatása alá rendelt területen tartózkodó zsidókhöz és az SS működéséhez a következő történet jól példázta.¹⁷ A Kárpát-csoport parancsnokság kolomeai állomásozása alatt történt,¹⁸ hogy egy német SS alakulat a városban több zsidót¹⁹ összeszedett. Azzal vádolták őket, hogy egy korábban ott lezuhant német pilótát a szovjetek kezére juttattak. Az egyik elhurcolt férfi felesége a Kárpát-csoport parancsnokságra sietett, ahol azt kérte Lieszkovszky Pál őrnagytól, Szombathelyi személyi segédtisztjétől, hogy a parancsnok mentse meg az elhurcoltakat. Szombathelyi éppen nem tartózkodott a parancsnokságon, azonban amint visszaért és meghallotta a történeteket, nagyon felháborodott, hogy az ő területén tudta és beleegyezése nélkül ilyesmi történhetett.²⁰ Szombathelyinél, mint területileg illetékes parancsnoknál ugyanis az SS alakulat parancsnoka nem jelentkezett, akciójukat is az éj folyamán hajtották végre, így a magyar parancsnokságnak nem volt jelenlétükről tudomása. Lieszkovszky jelentése után Szombathelyi azonnal utasította tábori bíróságának előadóját, Babos József hadbíró őrnagyot és Siegler Endre vezérkari őrnagyot, a parancsnokság anyagi vezérkari osztályának szervezési előadóját, hogy egy géppuskás századdal nyomban induljanak a németek után, s az elhurcoltakat hozzák vissza. A magyar század éppen akkor érte utol az SS alakulatot, amikor azok az elhurcolt zsidók kivégzését akarták végrehajtani. Ezt Szombathelyi parancsához híven sikerült megakadályozni, majd a németekkel azt az alkut kötötték, hogy az

12 HL VKF Az 1. vkf. osztályhoz beérkező helyzetjelentések 208. o.

13 HL VKF Az 1. vkf. osztályhoz beérkező helyzetjelentések 237. o. „Az első kitelepített zsidó szállítmány, 41 fő beérkezett. További szállítás folyamatban.”

14 Braham 1988: I. k. 172. o.

15 ÁBTL: V-101594/1.

16 1941 nyarán, a Szovjetunió elleni hadműveletekben egy rövid időszakra a Kárpát-csoport alárendeltségében működő I. gyors hadtest parancsnoka. Szombathelyi kihallgatása idején az Ideiglenes Nemzeti Kormány elnöke.

17 Az esetet négy tanú is megörökítette: Szombathelyi Ferenc (Gosztonyi Péter: Szombathelyi Ferenc visszaemlékezése. Zrínyi Kiadó, Budapest. 1990. 40. o.; BFL: Szombathelyi Ferenc feljegyzése 7137; ÁBTL: V-101594/1 Szombathelyinek az ellene benyújtott vádirathoz szerkesztett észrevételei 10. o.), Babos József (ÁBTL V-101594/1 Babos Józsefnek a Szombathelyi perrel kapcsolatos 1945.

júl. 18-i kihallgatása), Siegler Endre (HL TGY 3255 Siegler Endre: Az én világom, meg ez a másik) és Lieszkovszky Pál (HL TGY 2833 Lieszkovszky Pál huszár ezredes visszaemlékezése).

18 A négy tanú közül csak Babos ad meg pontosabb időpontot: 1941. július közepét. A Kárpát-csoport parancsnokság 1941. július 13. és augusztus 25. között állomásozott Kolomeán, azonban Lieszkovszky is a szemtanúk között van, akit 1941. augusztus 1-jén áthelyeztek. Tehát a fenti esemény valamikor július 13. és augusztus 1. között történhetett.

19 Siegler 40 főt, Szombathelyi hol 200, hol 250 főt, Babos pedig 400 főt említ. Lieszkovszky nem adja meg a pontos számukat, hanem „sok zsidót” ír.

20 Amikor Lieszkovszky jelentette Szombathelyinek, hogy az elhurcolt zsidó férfi felesége a földre vetette magát, átkulcsolta csizmáit és azt csókolgatva rimáncodott neki, Szombathelyi „szomorúan azt felelte: bárcsak feleségednek sose legyen szüksége, hogy életedért így kelljen könyörögnie.” HL TGY 2833.

ügyet a magyarok fogják törvényesen kivizsgálni s a bűnösöket elítélni. Az alkuba a németek belementek, így a magyar század az egész csoportot az SS-ekkel együtt visszakisérte Kolomeába, ahol Szombathelyi felszólította a német tisztet, hogy igazolja vádjait. Mivel ezt nem tudták megtenni, Szombathelyi határozottan követelte, hogy az összes elhurcolt zsidót bocsássák szabadon, és az SS azonnal hagyja el azt a területet, amely az ő hatáskörébe tartozik. Amennyiben ez nem történne meg, katonai erővel fogja őket onnan eltávolítani. Az eljárást egyébként a magyarok ígéretükhöz híven lefolytatták (valószínűleg ezzel kívánták magukat bebiztosítani arra az esetre, ha a németek részéről lenne az ügynek folytatása), s ennek során bebizonyosodott, hogy ezen a területen német repülő egyáltalán nem végzett kényszerleszállást. Szombathelyi parancsára tehát a zsidókat szabadon engedték.

A történet alapján megállapíthatjuk, hogy az SS-ek a magyarok által megszállt területen titokban hajtották végre akciójukat, s jelenlétükről nem tettek az illetékes parancsnoknak jelentést. Lelepleződésükkor kitalált ürüggyel védekeztek, hiszen mindenki számára világos volt, hogy több száz zsidó nem lehet felelős az állítólagos német pilóta szovjet kézre adásában. (Siegler visszaemlékezésében az szerepel, hogy egy zsidó személy elhurcolásához ragaszkodtak a németek, mert állításuk szerint ő volt a valódi bűnös. A vád alaptalansága azonban, mint láttuk, csak később bizonyosodott be.) Az illetékes magyar katonai parancsnok nem működött közre a zsidók elhurcolásában, még csak cinkos „félre-nézéssel” sem, hanem vállalta a németekkel való szembeszégülés esetleges kellemetlenségeit, amelynek nem sok példáját ismerjük. Ahogyan Lieszkovszky fogalmaz: „Kevesen voltak a háborús idők elején, akik a németekkel szembe mertek szegülni.” Feltételezhetjük azonban, hogy sor kerülhetett több, a fentihez hasonló akcióra is, mivel a német biztonsági rendőrség és biztonsági szolgálat főnöke 1941. július 15-én kelt 23. számú oroszországi operációs jelentésében²¹ megállapítja,

21 Idézi Braham: i.m. I. kötet 173. o.

22 BFL Szálasi Ferenc népbírósági anyaga 7113–7123.

23 Romániában 1938 januárjában királyi rendelettel mintegy 120.000 zsidót fosztottak meg állampolgárságától. 1940 augusztusában újabb zsidóellenes törvényt hoztak, az ún. Zsidóstatútumot, mely megtiltotta a zsidók és a nem zsidók vegyes házasságát. 1940 nyarán a Szovjetuniónak átadandó Besszarabiából és Észak-Bukovinából visszavonuló román katonai és csendőr alakulatok számos tömeggyilkosságot követtek el a helyi zsidó lakossággal szemben. 1940. szeptember 11. és 1941. január 21. között további 41 faji alapokon álló zsidóellenes rendeletet és miniszteri utasítást adott ki a román állam. 1941 januárjában a vasgárdisták zendülésekor zsinagógák felgyújtására, zsidó vállalatok kifosztására került sor, s csak Bukarestben és környékén száznál is több zsidót gyilkoltak meg. Ezután indult meg az Antonescu-rezsim azon kampánya, mely a zsidók teljes kifosztását és

hogy „a honvédség... szemlátomást pártfogolja a lengyeleket és a zsidókat”, s „a zsidók ellen indított rendőri akciót a honvédség leállította”.

László Dezsőnek a galíciai deportálásban játszott meghatározó szerepét – a fent idézett július 9-i utasításán túl – Ujszászy István háború után készült feljegyzései is alátámasztani látszanak. Ennek figyelembevételével tehát nem mellékes Szombathelyinek egy 1941 augusztusában Lászlóhoz írt levele,²² melyben – mellékszálként ugyan, de – szó esik a zsidókérdésről is. Szombathelyi a következőket írja ezzel kapcsolatban: „A mi politikánk pedig már akkor keresztény és nemzeti, valamint népies volt, amikor arról a németeknél még csak egy pár merész ember álmodott. Merem mondani, hogy ezek az új politikai irányok, amelyek a németeknél olyan hatalmasan kivirágoztak, minálunk láttak napvilágot, tőlünk indultak el, és ha nem is tudtuk azokat olyan nagy eredménnyel felfokozni, mint azt a németeknél láttuk, de éppen ennek a politikának a sarkalatos kérdésében, a zsidókérdésben, aránylag többet teljesítettünk, mint a németek tettek, de sajnos – mert őket akartuk utánozni – mindent ostobábban. Ők megfejték a zsidókat, lefözlötték a vagyonukat, mi pedig agyon akarjuk ütni őket. [...] Ezek sokkal erősebb kötelékek [azaz a német–magyar történelmi sorsközösség és egymásrautaltság – K. J.], mintha száz százalékgig lefeksünk és száz százalékgig hajtjuk végre a náci programot, pl. a zsidókérdést, mint azt a románok tették.”²³ Ezekből a mondatokból is látható, hogy Szombathelyi – bár vitapartnerének erősen németbarát és antiszemita gondolati és szempontrendszeréből kiindulva érvel – mérséklő álláspontot képvisel a zsidókérdés kezelésével kapcsolatban, és óv a zsidókérdés német (és román) példájú megoldásának szándékától. A másik gondolat pedig, ami szembevetendő, hogy Szombathelyi 1941 augusztusában végső soron a zsidók kiirtásának szándékát tételezi fel a magyar katonai vezetésről (így értelmezem a többes szám első személyű megfogalmazást), és ettől minden bizonnyal nem elválaszthatóak azok a benyo-

az ország zsidótlanítását tűzte ki célul. A Szovjetunó elleni hadjárat megindulása után a román hadsereg és csendőrség zsidók ezreit megszárolta le a frissen vissza-, illetve meghódított területeken. A románok számos esetben még a németek brutalitásán is túltettek. Közben Ó-Romániában is sor került tömeggyilkosságokra, pl. Jászvásárban 1941. június 29–30-án, ahol több ezer zsidót gyilkoltak meg a román katonai és csendőr alakulatok a Gestapóval együttműködve. Antonescu ebben az időszakban a németek közvetlen bevonása nélkül, saját szakállára kívánta megoldani a zsidókérdést, valamint azt is kijelentette, hogy a háborút nem a szláv népek, hanem a zsidók ellen vívják. Randolph L. Braham: Román nacionalisták és a Holocaust. Múlt és Jövő Könyvek, Budapest, 1998. 17–22. ; 32–34. o.

A fentiekből látható, hogy a román zsidóellenes politika sokkal radikálisabb volt a magyarnál, s ennek követésétől kívánta óvni Szombathelyi László Dezsőt.

mások, melyeket Szombathelyi a Kárpát-csoport parancsnokaként a galíciai deportáltakkal kapcsolatban szerzett. Itt nem direkt akciókra kell gondolnunk – ilyen értelmű központi utasítás véleményem szerint nem is létezett –, hanem arra, hogy a deportálással emberek tömegeit tették ki az éhezésnek, céltalan bolyongásnak és egy ellenséges környezetnek, amely sok ezer ember halálát okozta. Szombathelyi ezt ismerhette fel. A Kárpát-csoport parancsnokának fenti figyelmeztetéseiből az is látható, milyen irányban haladt, illetve haladhatott volna a magyar katonapolitika, ha nem történik váltás egy hónappal később, azaz nem Szombathelyi Ferencet nevezik ki a vezérkar élére. Ebben az esetben valószínűleg sokkal erősebb antiszemita tendenciák érvényesültek volna a honvédségben, mert nem lett volna fék, amely szerepet Szombathelyi töltött be. Ez olvasható ki a következő epizódból is.

1941 őszére a deportálás lezárult,²⁴ azonban Szombathelyi újból kénytelen volt foglalkozni a kérdéssel, s ismét csak mérséklő magatartása figyelhető meg. Október 14-én Náray Antal vezérkari ezredes, a Legfelső Honvédelmi Tanács (LHT) vezértitkára Bárdossy László miniszterelnök (egyben a LHT elnöke) felhatalmazása alapján átirattal fordult a Honvéd Vezérkar főnökéhez (1941. szeptember 6-tól Szombathelyi Ferenc), melyben a Galiciába deportált zsidók visszaszivárgásának veszélyére hívta fel a figyelmet.²⁵ Ezt az iratot és a hozzá kapcsolódókat érdemes részletesebben is bemutatnunk, mert jellemző képet rajzolnak arról, hogy a korszak meghatározó politikai és katonai vezetői (közül néhányan) hogyan viszonyultak a galíciai deportálás kérdéséhez, tágabb értelemben pedig magához a zsidókérdéshez.

Az átirat szerint a fenti időpontig mintegy ezerhat száz személy szökött vissza Magyarországra, akiket a magyar hatóságok ismét áttettek a határon. Ezekon kívül további több száz személy bujkált a határ mentén, akik közül pár tucatot sikerült őrizetbe venni. Olyan hírek terjedtek el, melyek szerint „a kiutasított zsidók egy részét a németek tették át ismét a magyar határon”. A németek azonban kijelentették, „hogy ők nem utasítanak ki senkit és visszaveszik az átszökött zsidókat is, csak azt kérik, hogy ezekkel együtt újabb csoportokat a magyarok ne tegyenek át”. E tárgyban október 11-én Kőrösmezőn a magyar és német határtisztek értekezletet is tartottak. A magyar rendőrség egy német nyelvű

kiutasítási végzést is megszerezett, melyről kiderült, hogy „azt a kiutasított maga készítette és száz pengőt fizetett egy ukrain hatóságnál alkalmazott embernek, aki aláírta és lepecsételte”. Az átirat megállapítása szerint „a németek a zsidókkal általában nem törődnek és részükre szabad mozgást biztosító végzést adtak ki”. Így indulhattak meg a magyar határ irányába. A zsidó pártfogó iroda²⁶ pedig olyan hírt juttatott Galiciába, mely szerint „a magyar állampolgár zsidók visszatérhetnek Magyarországra. Ennek következtében ezen az alapon próbálnak visszajutni.” Mindezek miatt tehát felkérték Szombathelyit a határőrizet megerősítésére és más hatályos lépések megfontolására.

Erre az iratra válaszul készített az 1. vkf. osztály²⁷ egy kiadvány-tervezetet,²⁸ melynek Pro domójában²⁹ a következő megállapítások szerepeltek: A határszolgálat szigorítása már korábban megtörtént, a határvadász őrsök létszámát felemelték, de a határt további állományfeleléssel sem lehet légmentesen lezárni. A beszivárgás megakadályozására a legdrasztikusabb és elrettentő rendszabályok bevezetése lenne az egyedüli járható út. A németek a galíciai határsávban tiltsák be a zsidók közlekedését. Az ennek érdekében való közbenjárásra egyébként a belügyminiszter már felkérte a külügyminisztert. Újból nagyarányú razziait kellene tartani és ebbe a honvédség alakulatait is be lehetne vonni, ott, ahol a csendőrség és rendőrség létszáma erre nem elegendő.

A fentiek alapján az osztály végül a következő kiadványtervezetet készítette el: a jelentett adatok összegzése (eddig csak az északkeleti határon körülbelül ezerkilencszáz-kétezer kitoloncolt zsidó szökött vissza, de a déli határszakaszon is folyik a beszivárgás)³⁰ bizonyítja, hogy a zsidók beszivárgása ellen hozott eddigi rendszabályok nem elég hatékonyak, a zsidók még mindig Magyarországot tartják a legkívánatosabb helynek. „Az enyhe rendszabályok, továbbá a hazai zsidóság föld alatti tevékenysége, sőt néhol az államhatalom rendelkezéseivel való nyílt szembehelyezkedése (zsidó pártfogó iroda jelentett működése)” alkalmas a közhangulat lerontására. A belső hangulat leromlásától függetlenül „külpolitikai vonatkozások is a zsidókérdés erélyes kezelését indokolnák”. A visszaszivárgást tisztán katonai eszközökkel megakadályozni nem lehet. Csak elrettentő rendszabályok alkalmazásával érhető el eredmény, ezek pedig a következők lennének: a visszaszivárgó zsidók ellen rögtön-

24 A deportálások leállítását 1941. augusztus 9-én rendelte el Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter. Karsai László: i.m. 231. o.

25 Az irat eredeti száma LHT 1941 97/Om. eln., ez szerelve a VKF 1941 1. oszt. 26/Om. számhoz.

26 Hivatalos nevén: Magyar Izraeliták Pártfogó Irodája, 1938 óta működött.

27 Dezseri János vezérkari százados, Sáska Elemér vezérkari alezredes, osztályvezető egyetértésével.

28 HL VKF 1941 1. oszt. 26/Om.

29 Belső használatra készült feljegyzés, melyben röviden összegzik az irat tartalmát, s azzal kapcsolatosan megállapításokat tesznek.

30 Tehát az osztály a Galiciába deportált zsidók visszaszivárgásának felvetését megfogalmazva egy komplexebb kérdést igyekezett kerekíteni az ügyből.

ítélő bíraskodást kell életbe léptetni és őket halállal kell büntetni; ugyanilyen elbánásban részesítendőek a beszivárgó idegen állampolgárságú zsidók, és azok a hatósági közegek, magyar állampolgárok vagy magyarországi lakosok, akik ebben a vissza- illetve beszivárgásban tudatosan közreműködnek. Ismételt nagyarányú razziával kell az országot a nemkívánatos zsidó elemektől megtisztítani, a ki nem toloncolhatókat internálni. A razziába bevonnak lennének a honvédség egyes alakulatai is, ha a rendőrség és csendőrség létszáma nem lenne elegendő. A későbbi ellenőrzések megkönnyítésére be kellene vezetni a zsidók kötelező megjelölését³¹ (ezt a házassági törvény is indokolta tenné, mert „a védtelen magyar nők csak így tudnának hatásosan védekezni toladó zsidó férfiak ellen”). A külügyminiszter úr által szorgalmazandó lenne, hogy a németek a galíciai határsávban tiltsák meg a zsidók közlekedését. Az irat szerzője szerint ezen rendszabályok bevezetésével a közvélemény erélyt és elhatározottságot látna a zsidókérdés kezelésében, s „az ellenséges propaganda többé-kevésbé helytálló ama állításának élét is elvenné, hogy Magyarország az európai zsidóság eldorádója. Most – midőn újabb és újabb veszedelmek ütnek fel fejüket (délvidéki kommunista aknamunka) –, helyénvalónak tartanám az államhatalom szilárdságának és eltökéltségének kimutatását mindazokban az esetekben, midőn a szándékolt célt elretentő rendszabályok nélkül nem tudjuk elérni.”

Szombathelyi nem fogadta el a fenti kiadványtervezetet, s abba több ponton is belejavított. A zsidókérdés erélyes kezelésének külpolitikai vonatkozásokkal való indoklását aláhúzta, s a mondathoz ezt a megjegyzést fűzte: „Mi katonák vagyunk.” Szintén aláhúzta a zsidókkal szemben Magyarországon megnyilvánuló „enyhe bánásmód és kitűnő megélhetési lehetőségeik”-ről szóló részt, valamint a rögtönítélő bíraskodás bevezetésére, az ismételt nagyarányú razzia lefolytatására és a zsidók kötelező megjelölésének elrendelésére vonatkozó javaslatokat tartalmazó részeket megjelölte, s odáírta: „Politika.” Azaz nem a katonai vezetés dolga. Végül szintén megjelölte a délvidéki kommunista aknamunkát említő mondatot, s szélsőséges, politizáló vezérkari tisztjeinek kioktatására összefoglalásképpen a következő megjegyzést írta a tervezet végére: „Ezt a kiadványt így használni nem tudom, mert Min. Elnök Úr nem azért fordult hozzám, hogy őt a zsidókérdés bel- és külpolitikai kérdéseire illetve vonatkozásaira kioktassam, hanem hogy neki a katonai vonalon segítsék. Az sem

okoz örömet nekem és nem viszi a kérdést közelebb a megoldáshoz, hogy »jól megmondtam neki«. Tudok-e segíteni vagy nem, ez a kérdés? Erre kérek rövid és szakmai választ, illetve kiadványt.”

Szombathelyi utasítására tehát a kiadványt újrafogalmazták. A végleges változatban,³² október 24-én a vezérkar főnöke közölte a LHT elnökével (a vezértitkár útján), valamint a honvédelmi miniszterrel³³ az eddig megtett intézkedéseket és a további lehetőségeket: a zsidók visszaszivárgásának hatályosabb ellenőrzésére az északkeleti és a déli határszakaszon a határszolgálatot megszigorította, erre a felhatalmazást a LHT-től kapta. A határvadász őrsök létszámát a honvédelmi miniszter felemelte. A katonai vonalon megtehető rendszabályok a következők: a zsidók visszaszivárgásának megakadályozását a határvadász alakulatok teljes hadiállományra való emelésével még lehet fokozni, de teljes eredményt ettől sem lehet várni; karhatalmi csapatoknak a Bácskába való kihelyezésére megtette az előkészületeket, de végrehajtást még nem rendelt el. Az első sorban érintett területeken javasolja a csendőrség és a rendőrség megerősítését és az ellenőrzés fokozását. Szándékában áll a katonai nyomozó testület további kiépítése. Minden jogtalan határátlépővel szemben szigorú megtorlást kellene életbe léptetni.

A LHT október 31-i válasza szerint a miniszterelnök az átiratban javasoltakat tudomásul vette, további katonai rendszabályokhoz nem kívánt folyamodni.³⁴

Mint láthattuk, Szombathelyinek a galíciai deportálásban nem volt kezdeményező szerepe, azonban a kapott parancsnak megfelelően végrehajtotta annak technikai lebonyolítását. Még akkor is így tett, ha közben kifejezte a tervvel szembeni kifogásait. Az igazgatása alá tartozó megszállt területeken humánusan igyekezett bánni a helyi és feltehetően a Magyarországról kitelepített zsidó lakossággal is. A Honvéd Vezérkar Főnökévé történt kinevezése után – elődjétől eltérően – nem vállalt kezdeményező szerepet egy újabb nagyarányú razzia és deportálási hullám lebonyolításában, sőt hatalmi szóval megtorpedózta az erre irányuló kísérletet. Nem támogatta a zsidókérdés erélyesebb kezelésének fölvetését sem, s legfőképpen nem tolerálta alárendeltjei politizálási hajlandóságát. Ugyanakkor úgy tűnik, egyetértett a zsidók be- illetve visszaszivárgásának biztonsági kérdésként való fölfogásával, legalábbis meghajolt a politikai vezetés ilyen értelmű kívánságai, s ezzel együtt egy barbár kor szelleme előtt is.

31 Németországban 1941. szeptember 1-jétől tették kötelezővé a zsidóknak a sárga csillag viselését.

32 HL VKF 1941 1. oszt. 26/Om

33 Talán érdemes megjegyeznünk, hogy az osztály által készített erede-

ti tervezetnek nemcsak a LHT elnöke és a honvédelmi miniszter, hanem a Honvédelmi Minisztérium 19. (határrendészeti ügyek) osztálya, a belügyminiszter és a külügyminiszter is címzettjei lettek volna.

34 HL VKF 1941 1. oszt. 27/Om.